

MÁRKUS BÉLA

*Igazi gondok könyvei*Dobos László: *Teremtő küzdelem, Évgyűrűk hatalma*

Akis viking megjelenésének évében váratlan elismerésben részesül, az életmű egészét jutalmazó, az Illyés Gyuláék, Németh Lászlóék magánkezdeményezésére alapult, hivatalossá mindössze öt-hat esztendeje vált Bethlen Gábor Alapítvány díjában. A laudációt tartó Tózsér Árpád mint mítoszhoz méltatja, aki egykor „országhatárokon át űzött diák” volt, ma pedig, a kilencvenes évek legeslegelején szervez, agitál, „hősen támad” a társadalmi pénztelenségnek, az új piacgazdaság farkastörvényeinek, az állampolgári közönynek, a mohó nacionalizmusoknak és új fasizmusoknak. A köszöntő nem tudhatta, ám szinte a sejtjeiben érezhette: amit 1991 legvégén mond, az összefoglaló érvénnyel igaz lesz, igaz marad az új évezred első évtizedének végéig, végére is. Hogy húsz esztendő semmit sem változtatott a méltatott életpályáján, ha csak azt nem, annyit nem, hogy két évtized elteltével már nem lenne hitele a Tózsér Árpád által idézett, a sorsa alakulását tekintve a Bethlen-díjjal hasonló múltú *Hitelben* megfogalmazott önjellemzésének. „Szándékom szerint mindig az irodalom hajójára szállok, s mégis a politika kikötőjébe érek... És ami szépirodalmat megírok, megírhatok, azt belepi a közéleti, közösségi gondok láza” – vallotta Dobos László, s ekkor még lehetett úgy gondolni, hogy ha az önjellemzés pontos is, az önkritika túlzó, éles. Hiszen feltételezhető volt, hogy a nemrégiben kapott két kitüntetés, az ugyancsak magánalapítású, a *Magyar Ifjúság* hetilap szerkesztői által létrehozott Magyar Művészetért-díj 1988-ban s rá két évre a Magyar Köztársaság aranykoszorúval díszített csillagrendjének elnyerése ösztönzőleg hatott *A kis viking* megírására, s hogy ha már a szerző újra felszállt ama hajóra, akkor rajta is marad, s nem hátrál le róla végérvényesen, kitartó közéleti lázát csillapítani.

Úgy tíz évvel később, hetvenedik születésnapján két íróbarátja is siettetten visszavertette az irodalom fedélzetére. Gál Sándor akkora hévvel biztatta, *Mondd az életed (Írás és irodalom. AB-ART, 2005)*, hogy ez bántó is lehetett, hisz felkiáltva – „... eltelt közel húsz év új Dobos-könyv nélkül!” – figyelmen kívül hagyta két regényét (*Sodrásban, A kis viking*) és az elbeszélések kötetét (*Engedelmével*). A számon kérő hang azonban nem előzmény nélküli – hiányérzete így szólal meg, írja, szinte minden találkozásuk alkalmával, újra és újra felvetve: „nagyon ideje volna már félretolni minden időpusztító tisztséget, s az íróasztalhoz ülve folytatni az írást”. A köszöntő csak megismétli: a feladat változatlan, „a folytatás ideje érkezett!”. Sütő András levele a vérszesen pergő napokra mintha magamagát is figyelmeztetné: „Mindkettőnk ideje célegyenesbe fordulva gyorsul, iramlik, László!”, s ugyancsak mintha önmagát is jellemezné, írván, „lettél közügyi küzdelmekben is hatalmat bőszítő, disszonáns ember”, hogy közben még közös irodalmi gondjukat, balsorsuk iránt „a nemzeti nihilizmusban panírozott poéták tökéletes közönyét” is szóvá téve végül csak oda lyukadjon ki, mint a szlovákiai poéta. Az írás, az alkotás folytatásának kívánságához, a „kényszerű mulasztás” éveinek, a politikai küzdelmekben eltelt esztendőknél a pót-

Köszöntjük a 80 éves Dobos Lászlót!

lásához. „Kívánom neked – zárja köszöntését –: múljanak el tőled a politika éjszakáinak keserű poharai. Lepjen meg téged ez az évforduló az írás, a poézis víg esztendejével.”

A könyv, a kétkötetes *Évgyűrűk hatalma*, amelyben Sütő András levele *Utószó helyett* megjelent, még a hat évvel korábbi gyűjteménynél, a *Teremtő küzdelemnél* is világosabban mutatja: a szívbeli figyelmeztetéseknek nem lett semmi foganatjuk, a jókívánások nem teljesültek. A szépírás, a művészi munka kiszorult Dobos László tevékenységi köréből, s ami igazán különös, az irodalom még az érdeklődéséből is. Nem érzett késztetést arra, hogy – mint pályája elején – például a szépprózájuk, de akár a lírájuk „néhány kérdéséről” szóljon, vagy hogy végigpásztázza az „irodalmi látóhatár”-t: megszűnt az az irodalomnak és a közéletnek való „egyidejű elkötelezettség”, az az „érdekes kettős kötés”, amelyet a levélhez rövid megjegyzést fűző Tózsér Árpád az életmű „poétikája”-ként emelt ki. Nyilván nem a költészettani jelentésben, hanem ahogy a görögök érthették az alapigét, a tenni, alkotni értelmében – ám ennek a „poétikus” gondolkodásnak is napról napra elébe tolakszik a pragmatikus, a Madách–Pozonium Könyv- és Lapkiadó fenntartásának és fennmaradásának gondja. Pósa Zoltán előtt panaszolta: a kiadó vezetőjére hárul feladat, a „Legyen meg a mindennapi kenyerünk!” parancsának teljesítése. Négy kiadványnak, a *Szabad Újság* című közéleti hetilapnak, a *Jó Gazda* mezőgazdasági szaklapnak, aztán a *Tücsök*nek, az óvodások és kisiskolások havi lapjának és az *Irodalmi Szemlé*nek a megjelentetése s terjesztése. Nem utolsósorban a könyvkiadás gondjai. Ha nyilatkozik, ha interjút ad, ezeket ecseteli. Korán ezekre tereli a szót, a szépíró helyett hamar a kiadóigazgató kezd beszélni belőle – vette észre 1994-ben Melaj Erzsébet is. Egyes műveket, alkotókat már nem lát neki értékelni; mint hajdani szerkesztőt s mai kiadóvezetőt ellephetné pedig a fiatalok felfedezésének izgalma, a rácsodálkozás öröme; kortársaival, élőkkel és halottakkal kapcsolatos emlékeit éppúgy nem osztja meg, miként az olvasmányélményeit sem. Arról az irodalmi életről, amelynek íróként maga is főrészes, kiadóként pedig alakítója lehetne, lényegében nem mond többet, mint hogy „teljesen legyengült”. Hogy az irodalmat mégiscsak „a művek teszik” – ez józan belátása inkább, semmint nyugtalanító felismerése.

Pedig mindkét könyv, a *Teremtő küzdelem* és az *Évgyűrűk hatalma* szerint is, az idő haladtával csökkenő arányban ugyan, de mindegyre nyugtalanító kérdéseket kap az újságíróktól, beszélgető partnereitől. Úgy tűnik föl, ha ők nem feszegetnék folyton, őt magát nem-hogy nem zavarnák, de még csak nem is foglalkoztatnák írói léte dilemmái: sehol egy feljegyzés, vallomástöredék, műhelynaplórészlet, amely a Sütő emlegette kényszerű mulasztás terheiről és a pótlás terveiről tanúskodna. Ami érzékeltetne valami zaklatottságot, az alkotni vágyás feszültségét, a készülődés izgalmát. Ha kérdezik, gondolkozik-e rajta, hogy a közéletben szerzett tapasztalatait, élményeit írásban is megörökítse, éppúgy nem mond nemet, mint amikor az újabb szintézisregényekre való készülés merül föl. Lehet ez is, lehet az is: mintha bárki mástól függene, függhetne, hogy mikor vesz kezébe tollat. Szándéka, mondja, hogy mihelyest a helyzete engedi, elkezdi dokumentálni a „megélt időt” – mintha az alkotás helyzetének megteremtése külső erők dolga volna. S mintha nem lehetne előre elhatározni, számolva a változtatás lehetőségével, hogy szépirodalom lesz-e, netán esszé vagy napló, amellyel „dokumentumot” állít az időnek. Ugyanez a bizonytalanság, határozatlanság, a művészi erők koncentrálásának hiánya a másik esetben is: „nem tudom – mondja –, hogy az új, friss társadalmi hatások szintézisregényre kényszerítenek-e”. S a két kötet alapján az utóbbi húsz év termését nézve bizonyos, hogy ez a kényszerítés hiányzott a leginkább. Ám nem a külső, hanem a belső kényszer, az írás kényszere. „Azt teszem, amit fontosabbnak tartok” – ugratta ki a Melaj Erzsébettel folytatott beszélgetése élére friss Kossuth-díjas íróként. Hogy kertelés nélkül a világ tudtára adja, számára nem az irodalom a fontosabb, arra azt mondja, „majd holnap”. Bár lehet, ismeri be, hogy ez

a holnap is önámítás, és neki magának kell majd egyszer határozottan döntenie: „állj; máttól fogva vége a politizálásnak”.

Am másutt is úgy fogalmaz, hogy sejthető, korábban sem az író bőrében érezte jól magát, hanem a politikuséban. Ez a *Teremtő küzdelem* közölte egyik – a mind a riporter személyét, mind a megjelenés helyét a kötet hanyag szerkesztésére jellemző módon jelöletlenül hagyó – interjú alapján is gyanítható (*Melyik az új világ első napja?*). A kérdezett az 1968–70 utáni helyzetét, a politika porondjáról történt száműzetését mint „büntető pályamódosítást” nevezi meg. Lehet csürni-csavarni, az írói tevékenységet mégiscsak úgy tünteti fel, mint kényszermunkát. Mint rabságot, börtönt. Akárcsak az *Évgyűrűk hatalma* előszavaként szerepeltetett, eredetileg a hatvanéves Dobos László köszöntésére készült, *Egy író-politikus növésterve közírásban, regényben, házban* című, Tózsér Árpád jegyezte dolgozat. Itt az ünnepezt beszélgetés közben váratlan fordulattal a rendszerváltoztatásig eltelt „húsz év írókretrecéért” járó „kárpótlás”-t hozza szóba. Két oldalról is alátámasztotta tehát a meghökkentő véleményt, hogy az ő szemében ennek az időszaknak a regényei, az *Egy szál ingben*, a *Hőlepedő* vagy a *Sodrásban* mind-mind egy kényszerű pályamódosítás, a ketréclét eredményei. Ehhez képest Tózsér Árpád igazán nagyvonalú volt, az író növéstervét feltételezve, őt továbbra is a szlovákiai magyar kultúra, irodalom és közélet tudatos vagy – szóleleményével – irodalomtudatos építkezőjének tartva. Holott már ekkor sem vállalta az irodalom és a politika egyidejűségét; a kettő ellentmondásait, dilemmáit már ekkor is csak „az irodalom rovására” vélte feloldhatóknak. Olyan lelkesülten szólt a „történelem forgása”-ról, ahogy tán csak a *Sodrásban* Jeromosa beszélt, „szerencsés idő”-nek nevezve a nyolcvanas évek végét. „A politika most a társadalom indulata – mondta –, a fejlődést, a holnap másságát meghatározó tényező, s egyben korszakos gondok kezelésének eszköze is.” „Hogy lehet ezt az irodalom, pontosabban: csak az irodalom páholyából nézni” – kérdezte szinte megrovóan. Ami feltűnt: a rendszerváltoztató idő lendületét csak a hatvanas évekéhez hasonlította, a negyvenes-ötvenes évek fordulóját kihagyta az összevetésből.

(*Irodalom és politika*) De kimaradt az ötvenes évek közepe, vége is, a háború, pontosabban a hontalanság évei után induló csehszlovákiai magyar irodalom „kritikus ideje”, amelyre már a rendszerváltoztatás előtt mint a „remény és kudarc” együttes lehetőségére tekintett. Ellentmondásossá az tette a helyzetet, hogy „a kezds lelkesülésére ráragadt a sematizmus, a személyi kultusz torz, hamis szemlélete” – a hetvenéves Turczel Lajost köszöntve fogalmazott így, hogy aztán mindig, amikor az írói indulása szóba került, árnyalja, kiegészítse ezt a voltaképpen rég, már a hatvanas évek közepén elkezdett képet. A kötetek tanúsága szerint erre belső késztetést és külső biztatást legtöbbször az *Irodalmi Szemle* különböző évfordulói alkalmából érzett, kapott. Az irodalom feladatairól s önnön írói szerepéről vallott elképzeléseinek a mérlegre tevése így lett mintegy emlékezői kötelességévé. A folyóirat huszadik évében, vagyis a büntető pályamódosítás idején készült interjú, a *Minél kisebb egy irodalom, annál inkább a minőség útját kell járnia* nyitotta meg a sort, ezt követően pedig igazából tíz évvel később, Kövesdi Jánossal beszélgetve adódott lehetőség a lapindítás társadalom- és irodalompolitikai körülményeiről és a szerkesztői elképzelésekről beszélni.

Cseppet sem mellesleg ilyenkor nyílt vagy nyílhatott volna mód az övétől elütő irodalomeszmények, irányzatok súlyának megmérésére is – amire azonban nem vállalkozik. Egy kivétel mégis akad talán, a Balla D. Károly készítette interjú (*Három kérdés Dobos Lászlóhoz*): itt a „civilizációs gondtalanság” megmutatkozásának tekinti a nemzetiségi kultúra, benne az irodalom társadalmi funkciójának lebecsülését. Szerinte hosszú távon megboszszolja magát az a törekvés, amely – ars poeticákban, programokban is megfogalmazottan – függetleníteni kívánja magát a nemzetiségi lét közegétől – az ő, jelöletlen idézetével –,

a „hovatarozás kisszerű és provinciális kötelékeitől”. Amivel tán sehol máshol, itt példák-
kal is szolgál: a jugoszláviai *Új Symposion*éval, és félve mondja, fennáll a veszély náluk is,
a *Próbaút* antológiában indult ifjak esetében. Név szerint az antológia szereplői, az Iródiá-
kör tagjai közül egyre sem hivatkozik. Sem itt, sem másutt. Az egykor a főiskolán irodal-
melméletet oktató s a szocialista realizmust a tanítvány Tózsér emlékezete szerint „glu-
poszty”-nak, azaz butaságnak, ostobaságnak minősítő Dobos László több mint egy
negyedszázaddal később nem fejtegeti, a „hagyományokkal szakító avantgardista kísérlete-
zés” milyen „új távlatokat” (a kötetben ugyan „tárlatokat” nyomtak, a gondatlan, trehány
szöveggondozói munka ismétlődő jeleként) nyithat az irodalom előtt. Kivonta és kivonja
magát abból a polémiából, amelynek pedig az ő munkássága is tárgya, amennyiben ki-
mondva kimondatlanul az a vélemény fogalmazódik vagy erősödik meg, amelynek legelő-
ször tán Grendel Lajos adott hangot Elek Tiborral beszélgetve (Hagyomány és elszige-
teltség. in *Elszigeteltség vagy egyetemesség*. Bp., 1991, Széphalom). Az írókolléga úgy vélte
ekkor, s ma se igen véli másképp, hogy „a Dobos László, Duba Gyula és mások nevével
fémjelzett prózamodell nem lesz és nem is lehet kánonja prózaírásunknak”.

Hogy melyik lesz, lehet, az övé vagy „az apolitikusság, az énközpontúság, az irodalom-
központúság jegyében” induló, a Farnbauer Gábor, Krausz Tivadar, Talamon Alfonz és
mások nevével jelezhető iródiásoké, ezt Dobos László akkor sem latolgatta, amikor még
teljes volt a fiatalok mezőnye, nem hallgatott el, nem halt meg közülük senki. Szempon-
tokat adhatott volna pedig annak felméréséhez, hogy Közép-Európában, ahol új nemzet-
államok sora jött létre, szükségképpen új kisebbségeket „keletkezettve”, az irodalom teo-
retikusai miért érezték sürgető szükségét a kisebbségi beszédmód elhalkításának vagy el-
némitésének, az ő nevéhez is köthető, a realizmus és a népiség elvein nyugvó – ha van
ilyen – csehszlovákiai magyar prózafelfogás „korrekciójának”. Miért hirdették, hogy a sze-
rintük nem is létező, mert az egyetemes magyar irodalomtól elválaszthatatlan (cseh)szlová-
kiai magyar irodalom akkor töltheti be posztmodern hivatását, alkotói akkor üdvözülhet-
nek, ha távol tartják magukat a társadalmi és történelmi élet terepeitől, a szociális és
morális kérdések komolyan vételétől. Lehet persze, ha az irodalomtörténészek, kritikusok
nem állnak meg annak rögzítésénél, mint a *Próbaút* szerzőinek munkásságát mérlegre te-
vő Ardamica Zorán (*Perspektívaváltás a szlovákiai magyar irodalomban*. Pozsony, 2008, AB-
ART), hogy az ő (és Duba Gyula) regényvonala után „Talamon a perspektívaváltás egyik
megvalósítója”, hanem elszánják magukat egy-egy regényének a posztmodern szempontú,
szöveggözpontú elemzésére, akkor esetleg bátorkodik megkérdezni: „Perspektíva-e a vál-
tás?” Ezt persze nem ő tette fel, hanem Jánosi Zoltán a monográfiáról írva (*Hitel*, 2010/5).
A *Téremtő küzdelem* szerzője kérdés helyett válaszol: azokat köszönti, azok előtt hajol
meg, akikhez a *Gondok könyve Két ünnepi levele* is szólt: Sütő Andrásához és Czine Mihály-
hoz. Az idők múlhatnak, az irántuk érzett szeretet és tisztelet múlhatatlan – a hozzájuk
való ragaszkodás a saját irodalomeszményéhez való ragaszkodás egyben. Akkor is az volna,
ha nem összegeznék külön „a czinei gondolkodás” lényegét: „az élet mint szempont, az élet
mint alaphelyzet, az élet mint mindennek meghatározója és forrása, az élet mint mérték”
és külön Sütőét. Egy régi, még a hetvenes évekből való nyilatkozatából idéz: a „nincs már
itt a kitérés ideje?” amúgy sokféleképpen érthető kérdésre adott válaszáat: „Először befelé
kell ázni... azt írni, amit élünk.” Benne amiatt is rokon lelket lát, mert megjárta ő is
„Madách Az ember tragédiájának magasságát és mélységeit; a győztesnek mondott eszmét,
a kételyt, a kiábrándulást és a szembefordulást az eszmével”.

Erről a kiábrándulásról talán Kövesdi Jánosnak beszélt a legrészletesebben a csalódott
és zaklatott ember nyíltságával. *Közös irodalmi tulajdonunk* – állította az interjú elejére cí-
műl, nyomtatékot adva abbéli meggyőződésének, hogy az *Irodalmi Szemle* indulásától fogva

olyan értékteremtő és érték hagyományozó folyóirat, amellyel a csehszlovákiai magyarság egésze rendelkezhet. A kezdetekhez, a „forrásvidék”-hez visszatérve a „tisztább, hitelesebb” kép megrajzolása érdekében eddig ismeretlen tényeket, eseteket is előhozott – az ötvenes évek tágabb keretébe helyezve. „Ellentmondásos idő, s mennél inkább távolodom ettől az évtizedtől, annál inkább a nagy ellentmondások és végzetes tévedések korszakának látom” – jelentette ki, mielőtt kimerítően részletezte volna, miben keresi az ellentmondások okát, s mit tart a maga tévedésének például. A folyóirat „akarását”, létrehozását semmiképp. Azt már inkább, amivel csak évek múltán jöhetett tisztába, hogy a kultúrpolitika azért volt „irodalompártoló”, mert „hálaéneket” várt az alkotóktól. „Önmaga dicsőítését. Gondolkodásának s terveinek visszaigazolását” – ami mellett az írók azért is mehetek el vakon, mert vakhitükben a párt céljai, törekvései azonosak voltak a sajátjukéival: a „nincsből, a nyomorból való kilépés” akarásával. A győzelmi jelentések háttérében megbúvó tragédiákról nem tudtak, vagy nem vettek tudomást róluk. A fenyegetettséget pedig maguk is érezhették: ebben a beszélgetésben számol – számolhat – be először arról, hogy mindjárt az első számot feljelentette valaki, egy járási ideológiai párttitkár, Fábry Zoltán *Ideje már bizony* című köszöntő írását kifogásolva. A köszöntésben a kommunista párt perspektívájából csakugyan nem volt sok köszönet, hiszen „nagy elkésztésgről”, negyven év mulasztásának pótlásáról beszélt, amit még kevésbé lehetett zokon venni. Annál inkább, amikor a csehszlovákiai magyarság „mostoha sors”-át emlegette: „mostohagyerekek voltunk és maradtunk – határon innen és határon túl egyformán –, mostohagyerekek, kik sohse éreztek elismerést, nyugtát, igazolást, meleget”. Ennek a sorsnak további jegyeit sorolta aztán az ismétlés alakzatával, ugyancsak messze a köszönet-, a hálanylvánítás elvárt gesztusaitól. „Valahogy mindig a felváltatlan poszton állók szerepe jutott ki nekünk – írta. – Félvállról kezelt adalék, elfelejtett függelék voltunk és lettünk, ha úgy tetszik: tehertétel.” És még csak ez után következik a fordulat, a feljelentésre szintén okot adó. Amikor a köszönő beszéd számon kérővé válik: amikor azt kérdezi, „ki tud nyugtázót, tehát lényegeset mondani a szlovákiai magyar irodalom egészéről, mondjuk – Prágában? Hol foglalkozik vele valaki olyan látón és láttatón, mint ahogy mi közvetítjük a cseh és szlovák irodalom egészét a magyarok felé?” A későbbi irodalmpolitikai alapszóvá tett „híd”-szerep, közvetítő szerep egyoldalúságának korai felismerése és szóvá tétele ez. Együttvéve: lehetett oka annak, hogy a fegyelmi tárgyaláson Fábryt – távollétében – elmarasztalták, vádolván, hogy tájékozatlan és pesszimista, hangja pedig „háború előtti hang, aminek ma nincs aktualitása”. Dobos László, akinek alig száradhatott meg a főszerkesztői kinevezésén a tinta, azonnal megrovásban részesült, és figyelmeztetésben, ha hasonló eset előfordul, megfosztják tisztességétől. Az interjúban csak annyit tesz hozzá: az *Irodalmi Szemlélet* még „sokszor jelentették fel”. S hogy kik? – a „magyar nemzetiségi kultúra tisztviselői”.

Hiányérzetet nem a névtelenségben hagyásuk kelthet, hisz másutt megnevez közülük egyet-kettőt, hanem az, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom alakulásának, benne a folyóirat szerepének megítéléséhez kapcsolódó eszmecseréket, vitákat rendre kikerüli. S ez aligha magyarázható a fontossági sorrend betartásával, vagyis azzal, hogy az irodalom dolgai helyett a politikára figyel, hiszen jobbára olyan polémiákról van szó, amelyek nagyon is ideológiai töltetűek. Csak két példát ragadva ki: az egyik az ő személyéhez, pontosabban a folyóirat köszöntő cikkéhez, az *Elindultunkhoz*, még pontosabban pályakezdése irodalomszemléletéhez köthető, a másik Fábry Zoltán munkásságához, illetve az ún. Fábryvitához.

Az utóbbi esetben nemcsak a hatvanas évek elején, Tózsér Árpád *Egy szemlélet ellen* című cikkével indult (*Hét*, 1963. április 7.) és Fábry az *Antisemitizmus* című dolgozatával zárult vita (*Irodalmi Szemle*, 1964/5) adott volna lehetőséget a hozzászóláson túl az utóla-

gos értelmezésre, hanem a rendszerváltoztatás táján, az addig ismeretlen Fábry-napló, az *Üresjárat* körül kibontakozó véleménycsere is. Az antisematizmus-vita főleg azért, mert – ellentétben Fábry álláspontjával, aki a sematizmust a költészet területére korlátozta – önelemzésre, pályakezdése prózaírói gyakorlatával való szembesülésre serkentette volna. Annak a vizsgálatára egyfelől, hogy a Koncsol László leírta politikai szemlélet voltaképp egy gyökerű-e a vitázáró jellemezte „felhígított, vulgarizált dogmatizmus”-sal. Másfelől pedig, hogy a vitanyitóban szóvá tett „irodalomtudat” hiánya nem ugyanannak a szemléletnek a következménye-e, amelyik – ahogy ezt az *Elindultunk* is kijelenti – az író értékét a néphez, az élethez való viszony alapján méri, szembeállítva a filozófiai és esztétikai normák tudásával, birtoklásával. A negyvenéves *Irodalmi Szemle* tizenkét esztendejét *A dogmatizmustól a „reform”-korig* címmel értékelő Filep Tamás Gusztáv (*Irodalmi Szemle*, 1998/9) okkal hökkent meg: a főszerkesztő annak idején meghirdette az „antiintellektualizmus programját”, írván: „Ha az élethez kötő szálakat meglazítja az intellektuális élet »emelkedett légköre«, megszűnünk a csehszlovákiai valóság biztos talaján állni.” Amit a lap első embere ehhez még hozzátett, azt is a „lobogónk: Petőfi” jelszavának, az irodalom legyen közérthető és köztudatformáló parancsának követése mondattatta vele, mint a *Gondok könyvéről* szólva idéztük, hogy írásaik létjogosultságát a munkás és paraszt olvasók szavatolják, különben „palackirodalommá” merevednek.

Arra, hogy az *Üresjárat*, a stószki remete 1945 februárjában kezdett és három év múlva, 1948 februárjában befejezett (abbahagyott) naplója a Fábry-életmű vizsgálata szempontjából kikerülhetetlen, Tóth László hívta fel a figyelmet. A „*Visszatartott lélegzettel...*” című dolgozata (In *Elfeledett évek*. Pozsony, 1993, Kalligram) csak felveti, de meg nem válaszolhatja a kérdést, hogy az a moralista gondolkodó, aki szerint „ahogy Hitler Európája gyilkosa volt Európának, úgy Sztálin új Európája csak likvidálását jelentheti minden európai, tehát nyugati értéknek” – nos, ez a tisztán látó Fábry „miért és miként szelídül meg 1948 után”, megkötvé a maga kompromisszumait. Az okok keresése Dobos Lászlóra váró feladat lehetett volna – nemcsak azért, mert követőjének, tanítványának számított, vagy mert a folyóirat szerkesztése közben jó volt tudnia – a hetvenedik születésnapján méltatta így –, hogy „van egy nagyon okos öregünk”, hanem mert közben legalább két helyen kiegészíthette, netán megváltoztathatta volna régi keletű véleményét. Ami módosításra adhatott volna okot: a kultúrpolitikai tiltások miatt csak a kilencvenes évek elején nyilvánosságot kapott tény, miszerint *A vádolt megszólal* se nem az első, se nem az egyetlen, sőt – Tóth László értékeli így – nem is a legjelentősebb a második világháború után a magyarság „totalis-törvényen-kívülsége” ellen tiltakozó alkotásoknak. Rácz Olivér versei, Szalatnai Rezső tanulmánya és Peéry Rezső „pazar értékelő helyzetelemzése” említődnek – az ezeknek az éveknek, a „földönfutók” sorsának emlékezetben tartója publicisztikai írásaiban is emlékeztethetett volna a Fábry-memorandumhoz fogható alkotásokra, részt kérve az életmű újraértékelésének Turczel Lajos által is sürgetett munkájából. Ide kapcsolódik az irodalom korszakolása: legalább a fontolgatása annak, hogy a Fábry-féle felosztás helyett, amelyik az 1918-tól 1938-ig, aztán az 1938-tól 1948-ig tartó, valamint az 1948-cal induló szakaszt különítette el, a harmadik periódus kezdetét – Koncsol László 1976-os javaslatát követve – 1945-höz lehetne kötni. Tóth László érvelése szerint már csak azért is, mert bizonyítható – a Molnár Imrével együtt szerkesztett, a *Mint fészkekből kizavart madár...* című antológiát (Bp., 1990, Széphalom Kiadó) állítja bizonyítékul –, hogy a hontalanság éveinek, cáfolva az irodalomtörténeti prekonceptiót, igen is „igen gazdag irodalma van”. Ennél talán még perdöntőbb indok szólhatna a korszakátírás mellett. Az, hogy az 1938-tól 1948-ig tartó tíz esztendő egy szakaszként való tételezése magában hordja annak a feltételezését is, hogy nincs, nem volt különbség az első bécsi döntés utáni „magyar esztendő” és a világ-

háború befejezése utáni jogfosztottság évei között. Nem vitás: a Dobos-regények után publicisztikáinak is ez a sugallatuk. Ami még az irodalom területére nézve sem állja meg a helyét. Ennek kimondásával nem sérült volna Fábry emléke. De azzal sem, ha – szintén Kövesdi Jánossal beszélgetve – a korszak diktatórikus tébolyai között, egykori főmunkatársát követve, a fasizmus mellett megnevezi a kommunizmust is.

(Az ötvenes évek és 1968) Az igazsághoz tartozik, hogy a személyi kultuszt említi – eldönthetetlen azonban, hogy mennyi időre terjeszti ki érvényét, netán a kommunizmus fedőneveként használja-e. Annyi bizonyos – futólag volt már róla szó –, hogy az *Évgyűriük batalma*, valamint a másik publicisztikai gyűjtemény az ötvenes évek megítélésében hozta a legszembetűnőbb változást. Még akkor is igaz lehet ez, ha figyelembe vesszük a Szovjetunióbeli utazásáról szóló – szintén emlegetett – beszámolóját, benne a beismerést, hogy „Sztálint istennek képzeltem... Lelkesedtem és hittem. A nagy változás, a forradalom tényeit és eseményeit magaménak tartottam és vallottam.” A *Gyalogolni kell*, az útinapló azonban messze volt attól a kiábrándultságtól, ami a Kövesdi-interjú ide vonatkozó részét szinte áthatotta, s ami majd, az önbírálat elemeit kinagyítva a Veress Zoltán (Stockholm) interjújában vált teljessé. Itt, a megjelenés idejét s helyét egyaránt jelöletlenül hagyó beszélgetésben mondta ki, hogy ami akkor történt, az a személyi kultusz „mocsarába” való belezuhanás, Sztálin dicsőítése a mából visszafelé nézve „hihetetlen állapot”. S hogy – mintha a *Sodrásban* tanárfigurája és elvbarátai kései felismerése volna ez – legalább utólag tudnunk kell, „ifjú lelkesedésünkkel milyen kicsi eszközfigurák voltunk mi a kommunista politika oszlopsorai között”. Mi, az osztályharc, a forradalom nevében és szellemében mások fölött uralkodó fiatalok – általánosít. A *Közös irodalmi tulajdonunk* ezt az uralkodást, az ítélkezésre való jogot tágabb összefüggésekben mutatja be: „az öntudat lépcsőfokain” mind feljebb és feljebb, „ködös magasságok felé” lépdelő ifjakról szól, a világmegváltás megszállottjairól, a nagyvilágot, de a maguk kicsiny világát is két részre, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra osztó, voltaképp ellenséget kereső egykori önmagukról. Akik – és itt szélesedik a tabló – egyszer csak hozzákezdtek úgy gondolkodni, hogy a kispolgár, a suszter, a falusi pap, a „burzsoá csökevény” mellett ellenség lehet az apjuk, anyjuk is, ellenség a családrokonság a maguk kisparaszti nyomorával. Ellenség minden kicsi ember, aki az eszme napiparancsát nem teljesítette, aki – az *Egy szál ingben* alapmetaforája szerint – „a bakák emlékezetének” része. Ebben a szembeállításban ott sejlik az ítélet, aminél kíméletlenebb egy önbírálat már nem is lehetne, hogy a háborús bakák különbek tán az osztályharc önkéntes eszközfiguráinál. „A csinált ellenség – a szocializmus tragikus tévedése” – hangzik a fel- és beismerése annak is, hogy hiába érezte nem egy jelenség „tudathasadásos” jellegét, az „akkori olvasata”, vagyis megideologizált magyarázata más volt. Apja szövetkezetbe lépését, léptetését mint a biztosabb és könnyebb jövő megteremtésének lehetőségét élte meg; agitált írásban és szóban mellette, utólag látva csak, mekkora árat kellett fizetni ezért. S hogy a szülei a kisparaszti nyomorból „a szövetkezetalapítás nyomorába estek”. „Az ötvenes évek győzelmi és felszabadulási érzésének háttérét tragédiák és drámák szegélyezték” – így szól az összegzése.

Ahogy mind ellentmondásosabb lett 1948 „jégtörő február”-jának megítélése, úgy vált – a szerző kedvelt képét használva – mind kiemelkedőbb „magaslati pont”-tá 1968. Már amikortól a nyilvánosság keretein belül beszélni lehetett róla, s ez a „normalizáció” legvégét jelenti. Kövesdi Jánosnak úgy jellemzi a helyzetet, hogy a magyar nemzeti kisebbség életében „hangsúlyos évtized”-ről általában félve, óvatosan szólnak. S hogy „vádírat már készült”, „lettár még nem”, pedig meghatározó szerepű intézmények jöttek létre ekkor. Sorolja az ebben az időben havi lappá lett *Irodalmi Szemlét*, a '69-ben alakult Madách Könyvkiadót és a kassai Thália Színházat, az Írószövetség nemzetiségi díját, a Madách-dí-

jat, továbbá a „kulcsfontosságú” szakközépiskolákat. Külön kitér a nemzetiség politikai intézményeinek létrejöttére. A legfontosabb eredménynek azt tartja, amit majd Pálffy G. Istvánnal beszélgetve hoz szóba ismét, a Magyar Művészetért Díj átadási ünnepségét követően (*Magyar Ifjúság*, 1989. március 3.): a csehszlovák nemzetgyűlés 1968-ban elfogadta a nemzetiségekről szóló alkotmánytörvényt. „Számunkra nemzetiségi létünk tetőzése volt ez” – értékel utólag, két évtized távlatából is Közép-Európa „legrangosabb nemzetiségi okmány”-ának tartva a 144/1968. sz. dokumentumot. Azt is a prágai tavasz hozta eredmények közé sorolja, hogy ha rövid ideig is, de lett nemzetiségi ügyekkel megbízott minisztere a szlovák kormánynak, hogy megalakult a kormány Nemzetiségi Tanácsa, s hogy a Szlovák Nemzeti Tanácsnak pedig Nemzetiségi Bizottsága jött létre. Az iskolaügyi minisztérium nemzetiségi osztályának megalakulását, a rádió magyar nyelvű adása idejének bővülését, az ifjúsági klubmozgalom „kibontakozását” mind-mind mint „nemzetiségi létünk sikerélményei”-t tartja számon. Még akkor is, ha például az alkotmánytörvény írott malaszt maradt – nem tartották be, s nem készült el hozzá egyetlen – iskolai, művelődési – végrehajtó törvény sem. Ezekre annál inkább szükség lett volna – egy, már a XXI. század elején született cikke, az *Álljunk meg!* szerint –, mert már ebben a hangsúlyos évtizedben elkezdődött a hatalomnak a magyar iskolák elleni asszimilációs rohama, az *Egyedül* című elbeszélésben is érintett „internacionalizálás”, a közös igazgatású iskolák erőszakolása. A történelem és a földrajz már ez idő tájt is csak Csehszlovákia történelme és földrajza, a magyar nyelv tantárgya irodalmi nevelés – mindezzel együtt Dobos László meggyőződése, hogy „1968 a szlovákiai magyarság első lázadása”. Szerinte az is a kisebbségi magatartás erkölcsi erejét mutatja, hogy a ’68 májusától elviselhetetlenné váló magyarellenes uszítás, a gyakori „magyargyalázások ellenére a megszálló hadseregek ellen fordultunk”. Pedig – súlyos történelmi paradoxon, egyszersmind ritkán hangoztatott tény – azt a hónapokig tartó nacionalista poklot, amely „méreteiben és indulataiban hasonló” volt a háború utáni magyarellenességhez, „a megszálló seregek bevonulása” törte meg (*Sorsfordító változások útjain*). *Egyenértékűek voltunk a küzdelemben* – emeli címbe egy *Szabad Újság*-beli cikkében, az évtizedes bűnultság „példátlan értékű és jelentésű törés”-ének tudva, hogy a hatalmas túlerővel szemben a Csemadok, az *Új Szó*, az illegálisan működő magyar adó, a Gabona rádió, a szlovákiai magyar írók „az ellenállás zászlaját” tartották. Miközben, mint írja, a nyugat lábhoz tett fegyverrel nézte annak a csehszlovák reform- és szabadságharcnak az eltiprását, amely a szlovákiai magyarság szabadságmozgalma is volt.

A *Teremtő küzdelem* és az *Évgyűrűk hatalma* nemcsak utónézetből láttatja ezeket az időket, hanem korabeli dokumentumokat is közöl. Fónod Zoltán beszélgetését az 1969. január elsején megalakult SZSZK kormányának tárca nélküli miniszterével, Dobos Lászlóval (*A jövőt tudni kell...*), s még hátrább araszolva az időben azokat a kerekasztal-beszélgetéseket, amelyek mintegy jelzik, mi vezetett a nemzetiségi létnek ama tetőzéséhez, az átmeneti sikerekhez. *Februárról és önmagunkról* – az egyik eszmecsere címe is mutatja, a résztvevők 1948 februárjának – napjaink szlovák történetírásában a kommunista diktatúra kezdetének – az értékelésére vállalkoztak. A mérlegelésre, mennyit köszönhet a magyarság az akkori eseményeknek, illetve milyen mértékben vette ki a részét az utána következő nagy változásokból. Dobos László szerint az elmúlt húsz évről el lehet mondani azt is, hogy „a szocializmus építése Csehszlovákia magyarsága számára győzelem, emberi és társadalmi győzelmek sorozata is, ugyanakkor emberi vereségek és társadalmi féligazságok torz megvalósulásának folyamata is”. A beszélgetés résztvevője, dr. Strasser György, az *Új Ifjúság* főszerkesztő-helyettese nem a féligazságok torz megvalósulásának nehezen megragadható példáival hozakodott elő, hanem azzal a ténnyel, hogy 1948 februárjához hozzátartoznak az előzmények is: Benes és Sztálin egyetértése a magyarok kitelepítésének dolgában, vala-

mint a szláv testvériség gondolatának az internacionalizmus fölé helyezésében. Dobos László kitartott amellett, hogy „a '45-ben és később, '48-ban lejátszódott változások forradalmi lényegűek és jellegűek”, csak az volt a baj – és ezt véli a torzulások egyik okának –, hogy a magyar „kommunista forradalmi gondolkodású nemzedék” vagy felmorzsolódott, vagy kiszorult a hatalomból, a magyar társadalom egyéb rétegei pedig vagy „passzívak, vagy teljesen semlegesek lettek”. „10–15 éven át – fűzi hozzá – egyesek sértettségből a passzív tartózkodás, a passzív semlegesség, ha úgy tetszik, a passzív rezisztencia vagy védekezés” álláspontjára helyezkedtek.

Bár más időszakokra vonatkozóan, de ugyanazt kéri itt számon, amit az apák nemzedékén is számon kért, közvetlenül, publicisztikaiban és közvetetten, regényhősein keresztül is: a „vesztes bakatörténelem” felszámolását, a lázadást. Az évek során szinte külön – a forradalmi romantika ihlette – egyéni és kollektív magatartásmintájává emelte a lázadást. Még a kilencvenes évek elején is úgy tartotta, sorsa belefér ebbe a szóba (*Melyik az új világ első napja?*), s hogy szülei, rokonsága „életének minden élményét, a megmaradás, a túlélés minden tételét egymás után cáfolta meg a múlt idő”. Hogy az ő nemzedéke élményeit is megcáfolta az idő, hogy eszközemberekké tette őket is a kor, ez későbbi felismerése. Egyébként is joggal kérdezte tőle Miklósi Péter, miért és milyen lázadásra gondol (*És aztán?*), arra gondolva talán, hogy a lázadás mindenekelőtt az államhatalom vagy a fennálló társadalmi rend erőszakos eszközökkel való megdöntését vagy meggyengítését jelenti. Esetleg a forradalmi harcot – mindennek a belátása miatt érezhette szükségét a kérdezt, hogy pontosítson. Amennyiben annak számíthat, hogy számára „a lázadás szinte egy a küzdelemmel”, s ebben látta immár az emberi lét lényegét. A küzdésben, mint Madách hőse, a küzdésben, amelyet nem tagadhatna meg a bakatörténelem apáitól sem. Ám mintha erre már a hatvanas évek végi kerekasztal-beszélgetés talán legfelkészültebb és legtárgyilagosabb résztvevője, Szabó Rezső, a Csemadok KB vezető titkára is felhívta volna a figyelmét, a csehszlovákiai magyarság passzív rezisztenciáját másképpen ítelve meg. Azt hangsúlyozta, hogy 1948-ig „abszolúte kirekesztették a hatalomból”, nem rajta kellene hát számon kérni az ekkor történeteket, '48 után pedig hiába jellemezte „a legmesszebbmenő aktivitás”, ha kérdés, „megvanak-e a gyakorlati eredményei”. A Csemadok vezetője a másik kerekasztal-beszélgetéskor is nyíltan szólt: beteges göcnak, merevítő görcsnek nevezte a cseh és szlovák viszonyt, a nemzetiségek rendezetlen helyzetét, és Dobos László későbbi, már idézett véleményétől eltérően – mely szerint a magyarok egyenlők voltak a küzdelemben – úgy látta, a magyar írók, újságírók, közéleti tisztségviselők jelentős része hallgat, miközben „a szlovák és a cseh politikai közélet egészséges zajlásnak indult”. Ugyancsak ő nevezte tévedésnek, hogy a nemzetiségiek egyenjogúsítása, a nemzeti érzések „kibontakoztatása” gyöngíti a köztársaság egységes erejét s az internacionalizmust. Bosszantó lenne, fogalmazott feltételes módban az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője, ha az előbbieket szeparatizmusnak vagy anarchikus törekvésnek magyaráznák – azt viszont határozottan állította, hogy a kisebbségi magyarság gondjainak megoldása az „önkormányzat, a nemzetiségi öngazgatás elvének” érvényesítésétől függ. Ezt állítja huszonöt-harminc évvel később, napjainkban is – azt viszont kérdésként fogalmazva meg, hogy a csehszlovák 1968–69 „elméletileg és kritikailag” tényleg nehezen köthető „a mai élet valóságához”.

(*Mai létgondok*) A *Teremtő küzdelmet* olyan előszóval bocsátotta útjára, amelyik a „konzolidáció” két évtizedét a „megalázó kitiltás, a büntető expedíció” idejének mondta, vagyis az író helyett a politikus szemszögéből ítélkezett. Az írások „sugalló szándéká”-t azonban lényeglátóan foglalta össze, a későbbi kötetre, az *Évgyűrűk hatalmára* is érvényesen. Igaz, előbb a lázadás életre hívásáról szólt, aztán azonban metaforákba burkolva bár,

de követhető célokat tűzött ki. Úgymint: „levetni magunkról Trianont, s e század magyar-ellenes bosszúállásainak hordalékát, visszahódítani elsarcolt történelmünket... Küzdeni örendelkező erkölcsi politikai jogosságunkért, hogy saját sorsunkról magunk dönthessünk. Meghaladni a még ma is nacionalista nemzetállamok elavult ideológiáját. S fáradhatatlanul építeni a magyar–magyar integrálódás, az egységes nemzet intézményrendszerét.”

Épp 1968 szelleméhez, főleg pedig a nemzetiségi alkotmánytörvényhez való ragaszkodás mondatta vele, mielőtt a Szlovák Nemzeti Tanács 1992. július 17-én kikiáltotta volna Szlovákia szuverenitását, hogy a parlamentben csak akkor fogja megszavazni az önállóságról szóló dokumentumot, ha az magában foglalja a nemzeti kisebbségek öngazgatásának jogát is (*És aztán?*). A bársonyos forradalom óta eltelt két esztendő e tekintetben is egy esély elkallódásaként értékelte, s a kérdező Miklósi Péterrel egybehangzóan állította, a felvidéki magyarság zöme nem szeretné, ha kettészakadna Csehszlovákia; az önálló Szlovákia gondolatától való ódzkodás azért lehet, mert „Szlovákiában egyre inkább a nemzetállam eszméje kísért”. Aztán, hogy a többi magyar képviselővel együtt nem szavazta meg sem a szuverenitásról szóló deklarációt, sem a kormányprogramot, de az alkotmányt sem, vádak egész sorával kellett szembesülniük. Az ország bomlasztásának, a terület egysége szétverésének vádjával, s hogy „társadalmi feszültségforrás vagyunk”. „Mint vádlott ülök ebben a parlamentben” – ecsetelte helyzetét, miután hiába magyarázta, hogy a magyarok azért szavaztak így, mert a szlovák többség figyelmen kívül hagyta a nemzetiségi érdekeiket s kulturális autonómia iránti igényüket (*A közös sors és a másság értékei*). Történt pedig ez alig öt hónappal az után, hogy ő maga érettnak látta „a helyzetet arra, hogy az önállósuló Szlovákiában a magyarság az oktatásügy, a kultúra és a helyi gondok megoldásában az öngazgatás elvét gyakorolhassa”. *Vádak helyett megértést!* – ismét alig több mint fél év múltán ezzel a címmel hangzott el parlamenti hozzászólása, amelyben védekezésre kényszerült, mert az anyanyelv használatának dolgában Strasbourghoz fordultak, s az Európa Tanács küldötte fel is kereste őket. Semmi mást nem akarnak, jelentette ki, „csak rendezni elemi emberi dolgainkat”, s tudni, a kormány elismeri-e, elfogadja-e „a helyi önkormányzatok európai chartáját; a regionális és kisebbségi nyelvek chartáját; az Európai Konvenció kisebbségi jogokról szóló jegyzőkönyvét, a polgári és politikai jogokról szóló egyezményt”.

A válasz nemcsak akkor, azóta is nemleges. Ezért is teszi fel újra és újra a másik kérdést: mit hozott a rendszerváltás a szlovákiai magyarságnak. Előbb a *Reményvesztések és remények* számol be eredményekről: a helyi önkormányzatok létrejöttéről, az etnikai alapon történő politikai szerveződés lehetőségéről s a parlament fórumáról. Aztán az *Új lecke, új küzdelem nyitánya* beszél mint nem lekicsinylendő sikerről a földtörvényről és a kárpótlási törvény módosításáról, a táblatörvényről, nem utolsósorban a név- és az anyakönyvi törvényről. Más írásokban a kérdésre, hogy mit hozott a demokrácia, hol azt feleli általánosságban, hogy „nem sok jót”, konkrétan pedig, hogy ugyanaz történt, „mint 1968-ban, beleütköztünk a nacionalizmus falaiiba”, „megint a vádlottak padjára kerültünk, megint védekezhettünk” (*Melyik az új világ első napja?*). Hol pedig, mint 1995-ben, hogy „nyelvi háború küszöbén állunk, vagy már benne is vagyunk. A nyelvtörvényekben soha nem látott erővel tör ránk az asszimiláció erőszakossága” (*A nyelvháború árnyékában*). „Ha így megy tovább, lassan mi leszünk Szlovákia zsidai” – fakad ki a *Nyelvédesanyánk*. Aztán 1997-ben arra ragadtatja magát, hogy olyasmit állítson, amit már csak a hontalanság, a földönfutás éveinek eleven emlékezete is cáfol. Nevezetesen, hogy emberi, közösségi jogaik tekintetében Szlovákiában „rosszabb a helyzet, mint bármikor azelőtt”. Hevességét, kijelentéseinek indulatosságát tanúsíthatja az is, hogy az *Évgyűrűk hatalmában* több helyen kipontozva szerepel az egyébként a Fábry Napok alkalmából készült írása. Jó eset, ha épp a hiányzó részekben vitázik név szerint azokkal, akik mint a „primitíven félreértelme-

zett liberalizmus” képviselői „túlságosan nemzeti, balos, s ezáltal ódivatú” jelenségnek hiszik a vox humana programjának hirdetőjét (*Újra megnőtt Fábry időszerűsége*).

A 2001-es keltezésű *Álljunk meg!* tételesen sorolja, miben szenvedtek hátrányt a szlovákiai magyarok, milyen kudarcok érték őket. Első helyen említi, hogy hiába terjesztették a parlament elé a magyarok megkövetését a háború után rajtuk ejtett „barbárságokért”, a válasz az volt, majd ha a magyar parlament is megköveti a szlovák nemzetet „az ezeréves magyar elnyomásért”. A Benes-dekrétum nem vonatott vissza. „Demokratikus” megveretésüknek nevezi a nyelvtörvényt. A kisebbségi magyarság autonómiaigényének s autonómiaeltervezetének lesöprését. A „kisprivatizáció”-t, amelynek során még az első köztársaság idején, illetve a háború után jogtalanul elkobzott vagyonokat sem tudták visszaszerezni. A mezőgazdasági szövetkezetek felbomlásával például a Csallóközt, Gömört, Mátyusföldet, Felső-Bodrogközt kettős csapás érte: az elszegényedés mellett a „tékozlás prédájává” vált gazdaságok széthullása. Hasonló történt az állami gazdaságokkal: a földek nagy részét szlovák egyének, cégek vásárolták fel. „Ma már egyre gyakrabban mondják és írják – hangsúlyozza, a források megjelölése nélkül –: Dél-Szlovákia magyarlakta területein gyarmatosítás folyik.” Ennek mutatója vagy oka lehet, amit szintén kiemel, hogy országos viszonylatban hat dél-szlovákiai járásban legnagyobb a munkanélküliség. Hogy szinte minden kerület déli részében a legalacsonyabb az átlagbér.

Ugyanitt, az eredetileg a *Szabad Újság* közölte dolgozatban a művelődés területéről a szerinte legnagyobb szlovákiai közösségi erő, a Csemadok lerombolását hozza fel példának. Továbbá, hogy Dél-Szlovákiában az országos átlag alatt van az iskolázottság szintje; a főiskolát végzett magyar hallgatók részaránya ötven százalékkal kevesebb a szlovákokénál. A politikai környezetet nézve is csupa lesújtó fejleményt észlel: a perifériára szorított társadalmi képviselőket, az alternatív iskolák „hidegvérű erőszakolását”-t, „a beolvasztás rókapolitikájá”-t, a kultúra lepusztítását. A jószomszédi viszony szentesítésére hivatott magyar-szlovák és magyar-román alapszerződésekről az a véleménye, hogy káros a kényszerű siettetés, a „rajtaütésszerű megbékélés” (*Az alapszerződés*). Évtizedeken át a határon túli magyarság meg-, illetve kiegyezésre törekedett a többségi nemzettel – fejtegeti egy helyütt (hogy hol, jelöletlen) Botlik Józsefnek –, ám szerinte mára (s ez a kilencvenes évek közepe) odáig jutottak, hogy nem lehet mindenáron, mindenhol megegyezni. Egyszerűen azért sem, mert – mondja, s ez az interjú címe is – *Már nincs hova hátrálni*. De azért sincs, amit a *Kell-e bűnösöket keresnünk?* tesz szóvá, konkrétan, hogy az 1998-ban megkötött koalíciós szerződésben az MKP lemondott a Benes-dekrétumok „újraaminósításáról” – azaz, nyilván, az érvénytelenítésükről – és az autonómiaigény érvényesítéséről. *Az Elég volt* ugyanezeket a példákat hozza fel az „egy helyben járás” bizonyosságául. S hogy „ígéretnek, torzó megalkuvások, naiv hiszékenységek szemétdombját toljuk magunk előtt”, és szerinte ettől csak „az önkormányzatiság, az öngazgatás, az önrendelkezés irányában” lehet megszabadulni.

(*A küzdelem történelme*) Az idők teltevel azonban mind gyakrabban tűnik föl az a vélemény, hogy az önrendelkezés kivívásában igazából csak önmagukra számíthatnak. Meghátrálást tapasztal a nyugati politikai intézmények magatartásában. Úgy látja, Európa a békeségreceptjét kínálja, ám közben magát is félti. Félti „a közép-európai nemzetiségi gócocktól, a kezelhetetlen feszültségektől”. Még sincs más lehetőség – történelmi kísértésnek is nevezi –, mint betagolódni Európa politikai, emberjogi, biztonsági rendszerébe (*Az alapszerződés*). Felzárkózni, integrálódni – aminek több akadályát nevezi meg. „Behatároló” és „meghatározó” tényezőkről beszél, nem fejtve ki, mi a különbség köztük. Miért behatároló a polgári fejlődés megkésettisége a kelet-közép-európai térségben, hasonlóan a kultúra, mondjuk úgy, politikát teremtő erejéhez vagy kultúra és politika összefonódásához. És

miért meghatározó tényező a nemzetállam kísérő eszméje, nem beszélve a globalizáció korában a nemzeti és gazdasági nacionalizmusokról. Az sem világos, az európai integrálódásnak miért meghatározó tényezője Trianon a következményeivel, a magyarság szétszórtságával és megosztottságával együtt. Az mindenesetre egyértelmű feladat, amit a kisebbségi állapotból adódó egyenlőtlenség, a másodrendű polgár érzése és állapota ellen ajánl: a kisebbségi magyarságnak és a többségi szlovákságnak egyaránt „tudatosítania kell egy dolgot: nem a határok, hanem Trianon szellemének megváltoztatására törekszünk”. Ennek érdekében felszámolandónak tartja a magyarság XX. századi történelmének legnagyobb drámáját: „megosztottságunkat”, megerősítendőnek viszont a nemzeti – s nyilván: nemzetiségi – „közösségünk belső szervezettségét” (*A küzdés történelmét éljük*).

A megosztottságot, aminek a XIX. századra s jóval korábbra visszanyúló gyökereit nem kutatja, Trianontól eredezteti. *A magyar 20. század Trianon évszázada* – summáz a *Korunk* 2004. januári számában, az egyesülő Európától várva a „magyarkérdés” megoldását. Csoóri Sándornak Mitterand volt francia köztársasági elnök véleményére is támaszkodó szavait idézi: bár Trianon 1920-ban eleven húsba, országtestekbe vágott bele, ha most az eredeti állapotokat akarnák visszaállítani, újra csak eleven húsba, eleven országtestekbe kellene belevágni. „Círóka-maróka” – ez Dobos László tömör kommentárja, e kisgyerekek simogatásakor használt hízelkedő szóval fejezve ki feltételezhető egyet nem értését. Anélkül, hogy a revízió gondolatát hangoztatta volna akár itt, akár más, ugyancsak e témakört taglaló írásában. Például ahol Henry Pozzi *A háború visszatér* című könyvéből citálta a diplomata véleményét: a békekonferencia nem volt más, mint „minden nemesebb elgondolástól mentes komédia”, amikor „a kapzsiság telhetetlensége nem is engedte meg, hogy az éltelt védekezhesen”. A *Kísértő árnyak* a tragikus következményeket úgy sorolja elő a mába érően, hogy abból kiviláglik: a szerző szerint Trianon valóban megpecsételte a magyar történelem minden későbbi szakaszát. Kezdi sorolni: szerepe volt a két háború közti magyar társadalmi közérzet kialakításában, az igazságtalanság érzésének felkorbácsolásában. Szerepet játszott a Szovjetunió elleni hadba lépésben, a '46-os párizsi békekonferencia kimenetelében. De „a Rákosi-rendszer abszurdításában” is, a nagyhatalom előtt földig hajoló s alázkodó vazallusság „honosításában”. Szerepel az '56-os forradalom kitörésében. A helsinki szerződésben nem különben, amikor a magyar politika a békesség kedvéért megint főhajtva vette tudomásul Trianon tényét. „A semmiért alázkodtunk, és hiába reménykedtünk” – vonja le a következtetést azzal a másik tanulással együtt, miszerint az új, „államosított nemzeti dominanciák” „vesszőznek és mégis mosolyt várnak”.

A vesszőzéseket a szlovákiai magyarság meghurcolásának, kitelepítésének ötvenedik évében veszi számba, kiterjesztve más utódállamra is, ahol – többször elővett költői képpel – a Trianonban megrakott tűz, a magyarellenességé hol hamu alatt izzik, hol pislákol, „leggyakrabban pedig fennen lobog”. A tűz második világháború körüli pusztításainak tényeit is sorolja: a Tito partizánjai által végrehajtott bácskai vérbosszút, ahol „a középkor elevenedett meg” a 40 ezernél több magyar férfi legyilkolásával, az Újvidéken kapott sérelmek tízszeresen vett elégtételével. A Kárpátaljáról és a szomszédos magyar területekről a gulagokba hurcoltak 40 ezer embert, nőket és férfiakat, sőt gyerekeket. Erdélyből a vasgárdisták garázdálkodásait, „vérbosszúit”-t, majd a hamis pereket szerepelteti a *Vádirat*-ban – írása élén ez a műfaji megjelölés áll. Ami pedig Csehszlovákiában a magyarsággal történt, azt sem először hasonlítja a zsidók tragédiájához: „szlovákiai magyar holokausztot éltünk meg”. A cseh területekre elhurcolt 44 ezer és a lakosságcsere keretében kitoloncolt 74 ezer magyaron kívül számításba veszi a reszlovakizáció „sátáni lehetőség”-ét, a „jelentkezz szlováknak, legyél más nyelvű, más érzésű, önmagad ellensége!” fölkinált esélyét is: a 327 ezer reszlovakizáltat. S a rendszerváltás utáni leltár 2004-ből: „iszonyú” – kiált fel,

hogy Erdélyből csak az elmúlt tíz évben 250 ezren mentek el, s hogy Szlovákiában és Délvidéken ötven-ötven ezer magyarral lett kevesebb. Mindezek alapján igazolva látja – s ezért szólítana fel: *Alljunk meg!* –, hogy a többségi nemzetek „kisebbségi politikája” évszázados értékpusztítás, a magyar nemzeti kisebbségek jogfosztásainak története. Másodrendű állampolgárrá alacsonyító intézkedések, hatások egész sora: „megfosztani bennünket szülőföldünkötől, tulajdonainktól, nyelvünkötől, iskoláinktól, természetes közösségeinktől, az anyanemzethez fűződő kapcsolatainktól s államalkotó szerepünk jogától”. Szembefordulni egy nyolcvanéves megkövült, asszimilálásra, erőszakra épített gyakorlattal – a XIX. század elején ebben jelölte meg a küzdés célját s értelmét. S ehhez remélt segítséget az európai integrációtól. De az említett magyar–magyar integrációtól is.

Ez utóbbiban is mennyire reménykedett, s mily keserű volt a csalatkozása: az *Évgyűrűk hatalma* első kötetének második ciklusa mintegy folyamatában mutatja meg, miért nem sikerült – interjúk címével élve – *Kialakítani a közös magyar gondolkodást, Nemzetté formálni a szétszórt magyarságot*. Jelesül, a Magyarok Világszövetségében, különböző pozíciókat, köztük a legfontosabbat, a Kárpát-medencei régió munkájáért felelős alelnöki tisztséget is betöltve hogyan s miért jutott el a lelkesedéstől a kiábrándulásig. A kiváló közös program után a személyes megszegyenítéséig. A Kárpát-medencén túl a világ szórvány- és szigetmagyarsága szellemi feltérképezésének, a nemzet „telefonközpontjává” válásának a szándékától odáig, hogy amikor a Julianus Alapítvány kuratóriuma 1998-ban díjban részesíti, az erdélyi tanács elnöke azt ajánlja neki, az átvétel ne nyilvános legyen. Meg kellett tapasztalnia a Világszövetség két táborra szakadását, s meg azt is – s ezért nevezi „különösen fájó”-nak a Tőkés Lászlóval való ütközését –, hogy az ítélszék, az inkvizíció hangulata uralja el vitáikat. Hogy etikai bizottság elé idézik. Miután már a nyugati magyarság egyes képviselői igazságtalanul ítélték olyan személyek fölött, akik az egész életükkel „a magyar egyetemesség szolgálatában” álltak: Czine Mihály és Pomogáts Béla fölött. S miután lemondásra kényszerítették a tiszteletbeli elnököt, Sütő Andrást. És mielőtt bizalmatlansági eljárást indítottak volna az elnök, Csoóri Sándor ellen. Így aztán, miként az interjúk alcímei is elárulják, a világszövetség rendszerváltoztatás utáni történetében kevés az olyan felémelő pillanat, mint amilyeneket a magyarok világtalálkozási hoztak – a csaknem tíz év története mindenekelőtt a viszálykodások története. Az egymással szembenálló, sőt egymásra acsarkodó felek szerepét és igazát az utókor akkor ítélheti meg tárgyilagosan, ha meghallgat minden érvelést. A teljesebb és hitelesebb kép kialakítása kedvéért az *Évgyűrűk hatalma* említett ciklusában emiatt legalább az a beszélgetés helyet kaphatott volna, amelyik – mind az újságíró személyét, mind a publikáció helyét említetlenül hagyva – a *Teremtő küzdelem*ben ott volt. *Aki felelősséget érez, az ellene tesz a megosztásnak* – hirdette itt a cím, megjegyzést fűzve Jakabffy Ernő alelnök lemondásához. A magyarázatok szerint a Svédországban más ügyintézéshez szokott Jakabffy nehezen viselte a „képlékeny” adminisztrációt, nehezen, hogy – mint egyik levelében írta – a javaslatát az elnökségben elfogadták bár, ám érdemi változás mégsem történt. Dobos László odáig megy, hogy egyenesen „ostobaság”-nak nevezi a levél állítását, miszerint a világszövetség nem demokratikusan működő szervezet. A demokrácia – mondja – „nem születik, hanem alakítják, teremtik”. Így jut itt is vissza az alakítás, a küzdés parancsához.

Egy területen nincs érvénye e parancsnak: az író s az olvasója számára mégiscsak a legfontosabban: az irodalomén. Ő maga is úgy érezte, a szlovákiai magyar kultúráért vállalt sok-sok szervezési feladat felmentette „az irodalom kínjai, nagy kérdései alól” (*Melyik az új világ első napja?*). A *Teremtő küzdelem* és a benne szereplő írások egy részét újraközlő *Évgyűrűk hatalma* egyértelmű s cáfolhatatlan választ ad arra a még 1969-ben saját magának feltett kérdésre, vajon összegegyeztethetők-e az írás és a politikai ténykedés cél-

kitűzései, követelményei. A rendszerváltoztatás óta eltelt húsz év tanúsága szerint: nem. A kettő: más terület, más minőség. És más stílus. Az *Évgyűrűk...* hátsó borítóján szereplő jólelkű ajánlás szerint ugyan a kötet írásai a reformáció korabeli hitvitázók szenvedélyességét és a klasszikus, főleg reformkori publicisztikánk erős gondolatiságát ötvözik – a művészi stílus jegyeit, kevés kivételtől eltekintve, mégse igen viselik magukon. Akkor talán inkább viselnék, ha a fel-felcspapó szenvedélyek mögött érződne – kedvelt költőjét és példaképét, Illyés Gyulát idézve – a magát küzdve alakító alkotó szenvedélye. Vívódása, korábbi nézeteivel, elveivel számot vető elszánt kínlódása. Látszana vagy legalább felsejlene a folyamat, ahogy a kész válaszokig és javaslatokig eljut. Maga mentségéül mondhatná, hogy mindezeket már csak a kötetek írásainak műfajai miatt sem méltányos felemlgetni. Hiszen a beszélgetés, köszöntés, levél, tudósítás, ünnepi beszéd, parlamenti felszólalás, vitaindító, beszámoló, program – zömükben annak a hivatalos szövegnek a köréből valók, amelyet eleve szerkezeti és stílusbeli kötöttségek jellemeznek, és ha nincs is kizárva belőlük az érzelmi, hangulati hangoltság, elsősorban mégiscsak a pontosság és a tömörség igényének kell megfelelniük. Ezért gyakoriak a terpeszkedő kifejezések és a félreérthetlenség mellett a nyomatékositást szolgáló felsorolások. A képi, metaforikus beszéd ritkán juthat szerephez. Pedig ilyenkor ihletett vallomások hordozója: Sárospatakon „kapott a lelkem húrokat, ott adott ki magából először tiszta hangokat. Úgy tanultunk meg beszélni, imádkozni, énekelni, hogy meghalljon bennünket az ember is és az Isten is.” Hogy másutt a szükségképpen bürokratikus stílus is – mint egy helyütt felveti – az írói tehetsége ellen elkövetett bűnei számát szaporítja-e? A válaszadást újabb kérdésekkel halogathatja. Ilyenekkel: miben mutatható ki az ember életének értéke? „Más őrzője nincs, csak a betű?” S ha tudja is, hogy az utókor nem az irodalomszervezőkre, irodalomteremtőkre figyel, hanem a művekre s – a politikusok helyett? – az írókra, a publicisztikai gyűjteményeit mégis úgy tarthatja számon, mint a kisebbségi irodalom legfőbb funkcióinak betöltőit. *A kisebbségi irodalom vészjelző bója* – mondta még a rendszerváltoztatás hajnalán, nem sokkal később a társadalom demokráciaszintjének lázmérőjeként határozta meg. Akár lázmérő, akár bója: ha a *Teremtő küzdelem* és az *Évgyűrűk hatalma* publicisztikái a megjelenésük idején vészjelzőként szolgáltak is, az évek távolából eligazodási pontok lehetnek. Tájékoztathatnak arról, hol tartott a közép-európai térség, benne a magyarság. Mozdultak-e, változtak-e a „szlovákiai változatlanságok” – utalva a jó barát és eszmetárs, Sütő András hasonló indíttatású kötetére, az *Erdélyi változatlanságokra* mint szintén fontos kordokumentumra.

Dobos László pályájának legutóbbi állomásai ezek a könyvek. Hogy rejt-e valamit, szépirodalmat az íróasztal mélye, nyilatkozatai se árulják el. Hogy kap-e ösztönzést, mint legutóbb legalább *A kis viking* megírására kaphatott, ez sem derül ki. Mindenesetre a legfrissebb kitüntetés, a Pro Probitate – Helytállásért-díj elnyerése 2010 májusában reményt nyújthat erre. A Magyar Koalíció Pártja által tizenhét évvel ezelőtt Esterházy János emlékére alapított díj átvételekor megint csak az örökös derűlátó szólt belőle: „Ma már azt hiszem, hogy van mire támaszkodni. Bármennyire rúgtak az emberen, ütöttek az emberen, de mégiscsak kialakult és kialakul egy értelmiségi erő.” Úgy legyen!